

ISSN 1028-5091

НАРОДОЗНАВЧИ ЗЕМЛЪ



5'2000

Статті



Ігор МИЦЬКО

ПРО ЧАС ЗВЕДЕННЯ ДЕЯКИХ ДАВНІХ ХРАМІВ ГАЛИЧИНИ

Ihor MYTSKO. On the Time of Construction of Some Ancient Temples of Galicia.

У другій половині XIII ст. найвпливовішими монастирями Галичини були Святоонуфріївська (з мощами св. Онуфрія) та катедральна Преображенська обителі поблизу Самбора (тепер Старого Самбора), на терені Перемиського князівства. Розташовувалися вони при кордоні з Угорщиною, на шляху до Афону. Обидва монастирі протягом віків плекали традицію свого князівського походження¹. Дещо згодом знаною на Підгір'ї стала і Святоюріївська обитель у Львові. Низка нововиявлених матеріалів дає можливість встановити час будівництва їх храмів.

а) Святоонуфріївський храм у с. Лаврові

Монастирська традиція пов'язувала заснування монастиря з особою князя Лавра. У монастирській хроніці 1761 р. читаємо: "Обитель називають Лавровом. Від їх милостей отців великих княжат руських, насамперед Лавра, в році 1172 закладена. В пізніших часах Левом, сином короля Данила, синівцем великого князя Лавра, першого фундатора... 8 жовтня 1292 р. на честь св. Онуфрія пустельника фундована"². У середині XIX ст. ченці вважали, що "у IX чи навіть VIII ст. були тут перші печери пустельників. Лавр..., батько Данила а дід князя Лева, засновника міста Львова, осівши тут між ченцями-пустельниками, мав закласти монастир Лаврів, принаймні, надати йому ім'я"³. Монастирська традиція, вочевидь, ґрунтується на підробленій у XVI ст. грамоті князя Лева Даниловича (+1301), у якій принагідно згадано надання великого князя Лавра⁴. Інша монастирська хроніка,

розпочата після 1771 р., згадує "візію 8 жовтня 1739 р., як і людську традицію, які доказують фундацію монастиря великим князем Лавром, від якого і монастир названий Лавровим"⁵. Ідентифікацію Лавра з литовським князем Лавришем [Тройденовичем, замість Мендовговичем – І.М.] на підставі напівлегендарних білорусько-литовських літописів здійснив М.Коссак, у своїй книзі 1859 р. "Монастир сей... указуєть яко на першого свого основателя, литовского князя Лавра Тройденовича по 1270 году, когда он первоначально на горі в лісі с церквією св. Іоанна Крест. построен бил"⁶.

Походження першої з дат – 1172 р. – невідоме. Можливо, автор хроніки взяв її з якогось видання, де йшлося про здобуття саме цього року саксонським та баварським герцогом Гайнріхом Левом мощей св. Онуфрія та передачу їх до храму свого міста Брауншвайга⁷. Дані про контакти тогочасного сюзерена краю Ярослава Осмомисла з герцогом відсутні. Однак, він їх мав з противником Гайнріха Лева, Фрідріхом Барбароссою. Осмомисл брав участь у його коронації 1165 р.⁸

Що ж до другої дати, то, можливо, вона штучно пов'язана із поширеним у історіографії XIX ст. недостовірним роком заснування Львова – 1270 р. Найновіші дослідження підтвердили традицію про фундацію Лаврівському монастиреві великого литовського князя Войшелка. Віддавши свої володіння Романові Даниловичу, Войшелк отримав маєтності в цій частині Левового Перемиського князівства. Переселившись на Підгір'я із своїм двором⁹, він яко чернець Лавр протягом 1252-54 рр. перебував у Лаврівському та сусідньому Святоспаському монастирях¹⁰. Тоді ними керував найбільш поважаний королем Данилом церковний діяч архимандрит Григорій. Правдоподібно, він був свого часу адміністратором Білгородської єпископії та намісником митрополита в Києві, написав поучання "О пьянстве", "К попом"¹¹. Недарма ж бо

го монастиря у Лаврові // Мицько І. Статті.– Львів, 2000.– С. 27.

⁵Львівська наукова бібліотека НАНУ.– В. р.– М.В. 306.– Арк. 2.

⁶Коссак М. Шематизм монастирей Чина Св. Василя В. в Галіції на год 1859.– Львов, 1859.– С. 21.

⁷Algemeine Deutsche Biografie.– Leipzig, 1880.– Т. 11.– S. 395.

⁸Чубатий М. Західна Україна і Рим у своїх змаганнях до церковної унії // Записки Наукового Товариства ім. Т.Шевченка.– Львів, 1917.– Т. 123-124.– С. 7.

⁹Лаврівському монастиреві він записав поле між селами Ятвягами та Мшанцем (пізнішими Судковичами. Судовія – друга назва Ятвягії), заснованими своїми одноплемінниками.

¹⁰Мицько І. Про початки...– С. 27-28.

¹¹Соболевский В.И. Два русских поучения с именем

¹Зокрема, і тому, перебуваючи 1565 р. в Лаврові (Літопис "Бойківщини".– Самбір, 1931.– Ч. 1.– Табл. 6), Андрій Колодинський створив "Лист Івана Смери Половця до великого князя Володимира".

²Голубець М. Лаврів // Записки Чину Св. Василя Великого.– Жовква, 1926.– Т. 2.– Вип. 1.– С. 38.

³Lobieski F. Monaster oo. Bazylianów w Lawrowi w obwodzie Samborskim // Rozmaitości.– Lwów, 1859.– N 1.– S. 1-2.

⁴Див.: Мицько І. Про початки Святоонуфріївсько-

Галицький літопис так його характеризує: "був чоловіком святим, якого не було перед ним, і по ньому не буде"¹². Данило Романович саме його посилав у 1246-47 рр. до папи Інокентія IV у справі церковної унії¹³.

Унікальні дані до історії будівництва монастиря дають найновіші археологічно-архітектурні дослідження. Насамперед з'ясувалось, що храм св. Іоанна Хрестителя був досить пізньою будівлею, з початку XVII ст.¹⁴. Він вже є на іконі I пол. XVII ст.¹⁵ Що ж до Святооноуфрїївського храму, то за даними археології він спершу був дерев'яним. У другій половині XIII ст., на думку М.Рожко, його замінив мурований¹⁶, за типом – т. зв. триконх. Не виключено, що цей храм міг бути збудований з ініціативи Войшелка-Лавра. Адже після трьох років перебування на Підгір'ї він вирушив на Афон. Однак через військові дії Войшелк дійшов лише до Болгарії, звідки і повернувся в Галичину¹⁷. Саме в цей час Болгарське царство політично та культурно домінувало на Балканах. І власне тоді в його архітектурі знову поширюється, насамперед в монастирях, трьохконхові храми¹⁸. Лаврівський храм близький до них плановою структурою, розмірами; він має вежоподібне завершення бабинця, подібно до деяких болгарських церквиць¹⁹.

Однак можливі і інші гіпотези про час зведення церкви та про фундатора. Адже при її будівництві було влаштовано одну аркосолію – нішу для перезахоронення²⁰. Тобто, сюди планувалось перенести кості якоїсь особливо шанова-

ної людини. М.Рожко вважає, що вона збудована для праху князя Лева²¹. Однак аркосолія – це костниця, тобто сюди переміщали людський прах лише після тривалого, не менше двох десятиліть, перебування в іншому місці. Тому, враховуючи час смерті князя Лева, 1301 р., Святооноуфрїївський храм мали б збудувати не раніше 20-их рр. XIV ст., а це суперечить археологічним даним. Правдоподібніше, аркосолія призначалась для перезахоронення костей архимандрита Григорія, який помер невдовзі після 1267 р., а храм збудували наприкінці XIII ст.²²

б) Преображенська церква Спаського монастиря

Якщо кам'яний храм Лаврівського монастиря XIII ст., хоч і перебудований, але дійшов до наших часів, то Святоспаську церкву розібрали після ліквідації монастиря, у 1816 р. Тоді, до речі, була повністю перерита вся долівка храму та розкопані всі поховання. Нічого цінного так і не знайшли²³. Зберігся план церкви, виготовлений перед знищенням, та два короткі її описи в монастирських інвентарях 1771 та 1788 р.²⁴ Однак є низка даних, які дозволяють висловити гіпотезу про час та обставини зведення і цього храму. Відомі дві дати, пов'язані з найдавнішою історією монастиря та його храму. Свого часу на правій стороні церкви, над боковими дверима на камені було два написи: 1547 р. про виконання у інтер'єрі розписів²⁵ та "Сій монастырь Ч.С.В.В. ѿ сотво. міра *swg ѿ* рожс Хрва асчэ" [тобто відповідно, 6803 р. та 1295 р. – І.М.]²⁶. Вираз "Чина Святого Василія Великого" датує другий напис XVIII ст. Рік в ньому є результатом неправильного прочитання фрагменту підробленої від імені князя Лева грамоти цієї обителі – "лѣта ѿ ѿ го" [тобто, 6800-го. – І.М.]²⁷.

Відома сфальшована грамота князя, нібито ви-

Григорія // Известия Отделения русского языка и словесности. – С.-Петербург, 1907. – Кн. 1. – С. 250-252.

¹²Літопис руський. За Іпатським списком переклав Л.Махновець. – К., 1989. – С. 424.

¹³Правдоподібно, проживав у скиті, відомому пізніше як "Пустинь Святого" (розташована на межі сучасних сіл Стрешевич та Кобла).

¹⁴Храм зараз не існує, виявлена його цегла датується XVI-XVII ст. (Малевская М. Архитектурно-археологические исследования во Львовской области // Археологические исследования 1980 года. – Москва, 1981. – С. 278).

¹⁵Порівняй: Лавра. – Львів, 1999. – Ч. 6. – С. 29 та Швед М. Спаський та Лаврівський монастирі – осередок духовності та культури в Галичині. – Львів, 2000. – С. 75.

¹⁶Рожко М. Археологічно-архітектурні дослідження Лаврівського монастиря // Лавра. Часопис Монахів Студитського Уставу. – Львів, 1999. – Ч. 9. – С. 39.

¹⁷Літопис руський... – С. 421, 414.

¹⁸Миятев К. Архитектурата в средновековна България. – София, 1965. – С. 191-196.

¹⁹На пов'язаність Лаврівського храму з архітектурою Афону та Болгарії вказав вже В.Січинський. Правда, ґрунтуючись на доступних йому тоді відомостях, він датував його кінцем XV – поч. XVI ст. (Січинський В. Архитектура Лаврова. – Львів, 1936. – С. 29).

²⁰Там само. – С. 88-89.

²¹Рожко М. Археологічно-архітектурні дослідження... – С. 41.

²²Войшелк-Лавр був похований у Володимирі. Що ж до частин мощей св. Онуфрія, то вони не могли займати таку велику нішу – 1,5 x 0,9 м.

²³Strzetelska-Grynbergowa Z. Staromiejskie. Ziemia i ludność. – Lwów, 1899. – S. 70.

²⁴Вуйцик В. Храм XIII ст. Спаського монастиря біля Старого Самбора // Лавра. – Львів, 1999. – Ч. 1. – С. 50-55; Про сучасні розкопки тут див.: Рожко М. Про деякі оборонні Преображенські монастирі XIII ст. в Галичині // Там само. – С. 42-45.

²⁵Про цю дату див.: Вуйцик В. Храм XIII ст... – С. 52; Петрушевич А. О галицких епископах со времени учреждения Галицкой епархии даже до конца XIII в. // Галицкий исторический сборник. – Львов, 1854. – Вип. 2. – С. 164.

²⁶Петрушевич А. О галицких... – С. 164.

²⁷Там само... – С. 161.

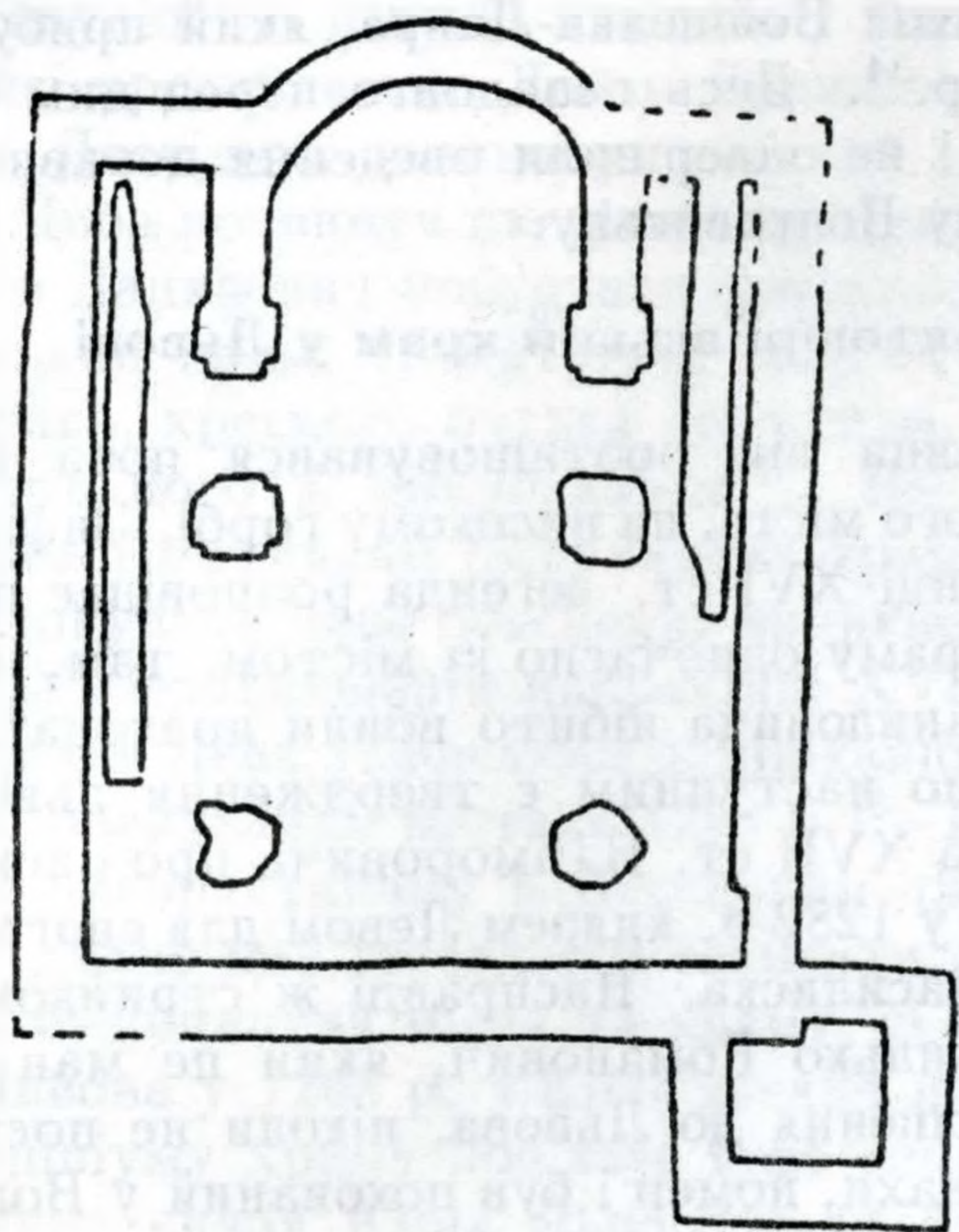


Рис. 1. План храму в Волковиську. З видання: Раппопорт П.А. Русская архитектура X-XIII вв. // Археология СССР. Свод археологических источников.- Ленинград, 1982.- Вып. Е1-47.- С. 123.- N 180.

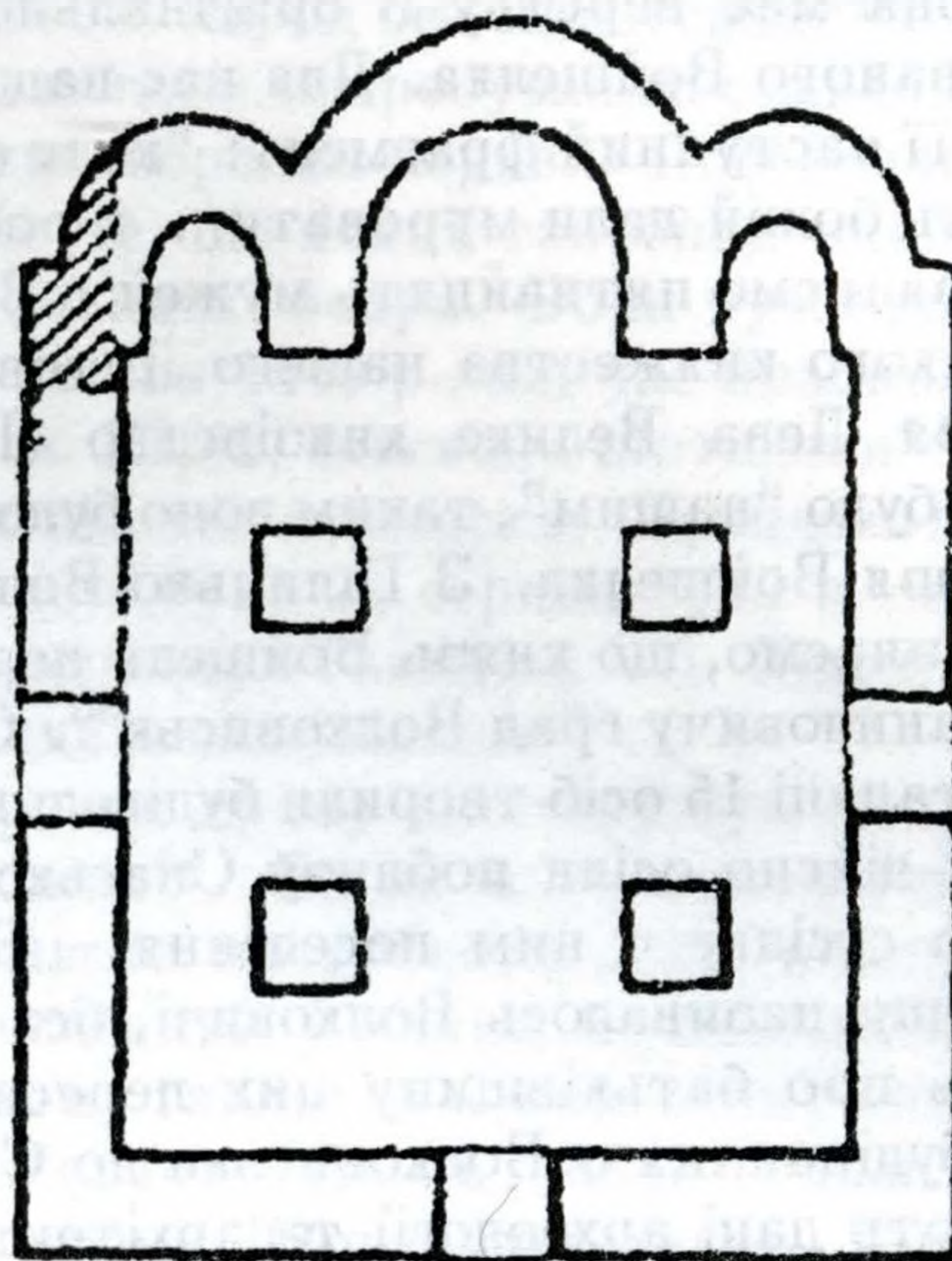


Рис. 3. План храму в Любомлі. Зі статті: Остапюк О. З історії Георгіївської церкви м. Любомля // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть.- Луцьк, 2000.- С. 70.

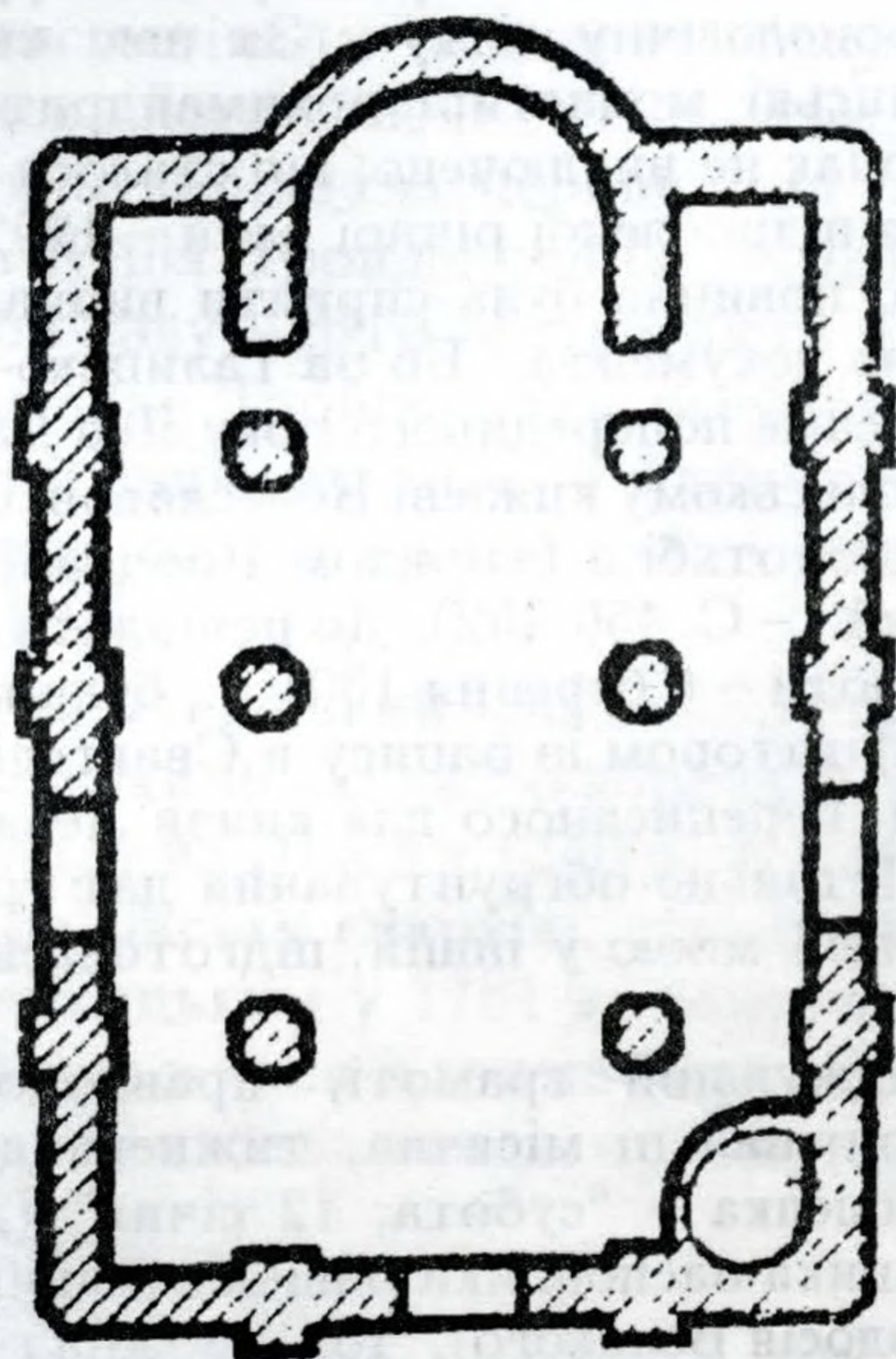


Рис. 2. План храму в Гродні. З видання: Раппопорт П.А. Русская архитектура X-XIII вв. // Археология СССР. Свод археологических источников.- Ленинград, 1982.- Вып. Е1-47.- С. 123.- N 175.

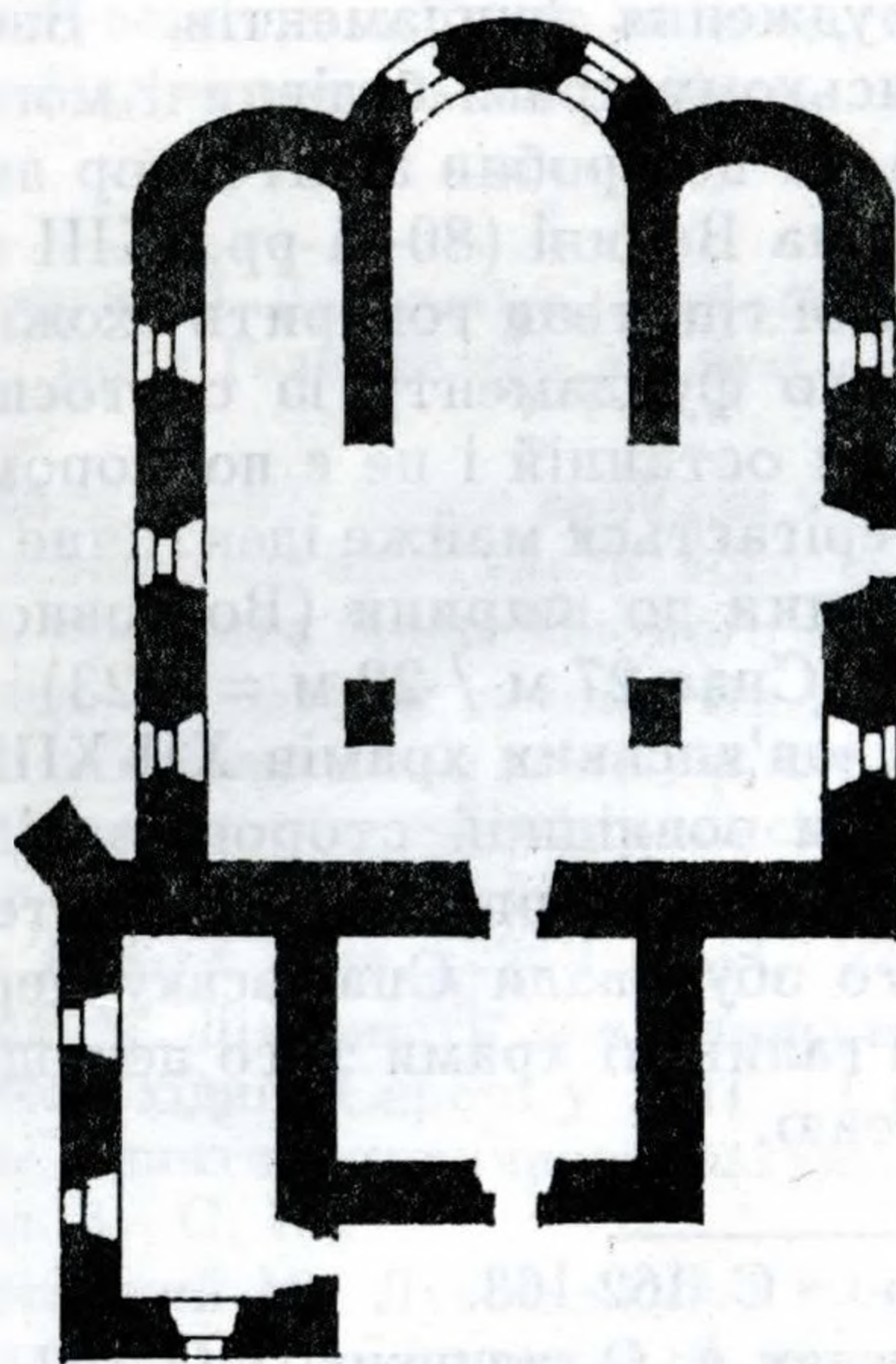


Рис. 4. План храму в Спасі. Зі статті: Вуйцик В. Храм XIII ст. Спаського монастиря біля Старого Самбора // Лавра.- Львів, 1999.- Ч. 1.- С. 51.

дана ним у Львові в суботу 12 січня 1292 р.²⁸ Однак вона має верству з оригінальної грамоти згадуваного Войшелка. Для нас надзвичайно цінним є її наступний фрагмент: “коли єсмо церковь, домъ божій дали муровати..., к работи тои церкви взялисмо пятнайцять мужей с Волковыи, села великого княжества нашего Литовского”²⁹. Для князя Лева Велике князівство Литовське ніколи не було “нашим”, таким воно було для його кума, князя Войшелка. З Галицько-Волицького літопису знаємо, що князь Войшелк передав Романові Даниловичу град Волковиськ³⁰. Судячи зі всього, згадані 15 осіб творили будівельну бригаду. Вони дійсно осіли поблизу Спаського монастиря, бо сусіднє з ним поселення – Бусовиська – спершу називалось Волковичі, без сумніву, в пам'ять про батьківщину цих переселенців³¹. Перехід будівничих з Волковиська до Спаса підтверджують дані археології та архітектури. На їх батьківщині, у білоруському Волковиську, виявлено лише один давній храм, точніше, лише приготовлені для нього фундаменти та заготовлені вапно, цегли³². Тобто, раптово Волковиськ покинули не тільки будівничі, але й особи, які фінансували спорудження храму.

Архітектори датують волковиські фундаменти XII ст., на підставі схожості їх плану до плану Нижньої церкви в білоруському місті Гродно, зведеної у тому столітті. Однак така атрибуція встановлює лише нижню хронологічну граніцю спорудження фундаментів. Взоруватись на гродненському храмі будівничі могли і значно пізніше, як це зробив архітектор любомльського храму на Волині (80-ті рр. XIII ст.)³³. На користь такої гіпотези говорить схожість плану волковиського фундаменту із святоспасівським планом. Хоч останній і не є повтором, однак в обох спостерігається майже ідентичне співвідношення довжини до ширини (Волковиськ 20 м / 16 м = 1,25. Спас 27 м / 22 м = 1,23) і унікальні для східнослов'янських храмів XII-XIII ст. розташовані при зовнішній стороні західної стіни каплиці. Важливим аргументом є матеріал – цегла, з якого збудували Спасівську церкву. Всі інші відомі галицькі храми того періоду мурувались з каменю.

²⁸Там само.– С. 162-163.

²⁹Петрушевич А. О галицких...– С. 162.

³⁰Літопис руський...– С. 414.

³¹Найдавніша згадка про нього походить з 1405 р. – Akta grodzkie i ziemskie.– Lwów, 1878.– Т. 7.– С. 50.

³²Зверуго Я. Древний Волковыск.– Минск, 1975.– С. 118-122; Раппопорт П.А. Русская архитектура X-XIII вв. // Археология СССР. Свод археологических источников.– Ленинград, 1982.– Вып. Е1-47.– С. 104, 123.

³³Остапук О. З історії Георгіївської церкви м. Любомля // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть.– Луцьк, 2000.– С. 69, 70.

Отож, Святоспаський храм збудували майстри князя Войшелка-Лавра, який прибув сюди в 1252 р.³⁴. Десь незадовго перед цим вони ж почали і не завершили зведення церкви у білоруському Волковиську.

в) Святоюріївський храм у Львові

Віддавна він розташовувався поза межами первісного міста, на високому горбі. Зафіксована наприкінці XVI ст. легенда розповідає про зведення храму одночасно із містом, там, де слуги Лева Даниловича нібито вбили дракона³⁵. Хронологічно наступним є твердження львівського хроніста XVII ст. Б.Зіморевича про заснування обителі у 1282 р. князем Левом для свого дядька ченця Василика. Насправді ж стрийком князя був Василько Романович, який не мав жодного відношення до Львова, ніколи не постригався у монахи, помер і був похований у Володимирі 1271 р. У цього львівського історика легендарний Василик деякими біографічними деталями схожий до згадуваного у зв'язку з Лавровом князя Войшелка (+1267). Іншу дату виникнення храму надібуємо у випущеному на початку XVIII ст. у Львові гербовнику К.Несецького: “Заснована церква св. Юрія у Львові в 1268 р.

³⁴Як відомо, наявні у Галицько-Волинському літописі дати не відповідають дійсності. На основі достовірних відомостей історики реконструювали приблизну хронологічну сітку. За нею князь прибув у “полонинські монастирі архимандрита Григорія” 1255 р. Однак не виключено, що сталося це раніше.

Що ж до підробленої річної дати – 1292 р., то вона посередньо повинна була сприяти визнанню польською владою документа. Бо за Галицько-Волинським літописом саме попереднього року Лев Данилович допомагав польському князеві Болеславу Земовитовичу у його боротьбі з Генрихом Вроцлавським (Літопис Руський...– С. 450-452). До речі, дата іншої аналогічної грамоти – 6 березня 1301 р., була викомбінована фальсифікатором із запису в Євангелії Спаського монастиря, переписаного для князя Лева 16 березня 1301 р. (Детальне обґрунтування дат грамот князя Лева зроблені мною у іншій, підготовленій до друку статті).

У досліджуваній грамоті, правдоподібно, збереглись оригінальні місячна, тижнева дати з документу Войшелка – “субота, 12 січня” (другий день після празника засновника общежительних монастирів св. Феодосія Великого). Тому можна говорити про початок будівництва Святоспаського храму 1252 р., оскільки 12 січня за життя князя припадає в цей період на суботу лише у 1253 р. Це повністю корегується із запропонованою датою – 1254 р. – подорожі Войшелка на Балкани. Саме протягом того року болгари воювали з Нікейською імперією за землі, які включали і Афонський півострів. Аналогічні, і також невдалі, військові акції вели вони у 1256 р.

³⁵Див.: Мицько І. Культ святого Юрія (Георгія) та найдавніша історія львівського Святоюріївського монастиря // Мицько І. Статті...– С. 21-25.

Юрієм, одним із українських князів”³⁶. Раніше я пов’язував цю дату із згадкою у Волинському літописі про вбивство Левом Даниловичем Войшелка. Дослідник давньої української архітектури Ю.Дибя розвинув цю гіпотезу. На його думку, Лев Данилович побудував львівський Святоюріївський храм, спокутуючи гріх за вбивство Войшелка, хресного батька його сина Юрія, та на честь його ж покровителя³⁷. Не виключаючи самої мотивації будівництва храму, можна запропонувати інше пояснення виникнення такої дати. У сфальшованій наприкінці XVI ст. грамоті князя Лева львівським домініканцям йдеться про заснування міста у 1268 р.³⁸ Таким чином, у використаному К.Несецьким джерелі було об’єднано два легендарні елементи – одночасність будівництва міста та храму, із заснуванням Львова у 1268 р. І.Крип’якевич на підставі патроцініуму храму пов’язує його спорудження з особою князя Юрія Львовича (* бл. 1254 – + 1308). Тобто, або це здійснив Лев Данилович на честь свого сина чи його покровителя, або останній сам збудував на прославу свого патрона. З таких же міркувань це могли зробити Андрій та Лев Юрійовичі (померли у 1323 р.)³⁹. У XVIII ст. монастир мав якісь матеріали про ігуменів Василя (який нібито був в обителі до 1290 р.) та Макарія (помер там же 1298 р.)⁴⁰. Ці джерела не збереглися, тому важко говорити про їх достовірність, і тим самим про існування монастиря в XIII ст. Оскільки найдавнішим безсумнівним свідченням існування храму є запис на його дзвоні 1341 р., тому не можна виключати будівництва церкви і за часів князя Болеслава-Юрія Тройденовича (*1323 – +1340). У цьому зв’язку варто підкреслити таку обставину. Болеслав Тройденович особливо протегував чеським переселенцям в Галичині, на батьківщині яких також надзвичайно вшановувався культ св. Юрія.

Первісний львівський Святоюріївський храм спалили війська польського короля Казимира III під час нападу на Львів у 1340 р. В історичній довідці про Львівську єпархію, складеній владикою Левом Шептицьким у 1761 р. занотовано: “Розповідають, що в часи Казимира українці в церкві і на кладовищі заховались, протиставились всій

королівській силі. І що король, здобувши храм, вигубив весь народ без милосердя”⁴¹. На перший погляд виглядає незрозумілим осквернення християнським королем церкви. Посередні дані говорять про те, що такий ганебний вчинок спровокували галицькі бояри. Вони тут отруїли князя Юрія 7 квітня 1340 р., під час празника його патрона, св. Юрія, єпископа Метилени⁴². Могло це статися під час причастя. Прецедент у тогочасній Європі був. 24 серпня 1313 р. так вбили в Сієні імператора Гайнріха VII. Підозра тоді впадала на монаха-домініканця⁴³.

Розорення храму підтверджують археологічні дослідження⁴⁴. За це ж говорить і виготовлення для нього наступного року дзвону, та ще й з підкресленням у написі приналежності Львова останньому галицько-волинському князеві Дмитрові-Любарту: “Въ лѣт 6849 сольянъ бы колоколь сїи стому Юрью при князи Димитрії игуменомъ Свъѣфимьемъ”⁴⁵. Правдоподібно, що саме вчинена військами Казимира III профанація християнського храму спонукала короля 1346 р. відновити Святоюріївський костел у своїй столиці Кракові⁴⁶. Що ж до львівського храму, то і він був розширений за панування Казимира III в Галичині⁴⁷. 1363 рік – принагідно подає Б.Зіморевич, повідомляючи про одночасне будівництво архітектором Дорінгом вірменського Успенського та українського Святоюріївського храмів⁴⁸. Оскільки дата зведення Успенської церкви підтвердилася⁴⁹, то можемо прийняти її стосовно Святоюріївського храму.

⁴¹ Головацкий Я. Львовская руска епархія перед стома літи // Зоря Галицька яко Альбум. – Львов, 1860. – С. 258.

⁴² Інші дати смерті князя виникли через те, що сучасники помилково прив’язали його смерть до дня 23 квітня, празника більш відомого святого – Юрія Побідоносця. Польський хроніст Ян Длугош, не знаючи друге ім’я Болеслава, згадку про смерть князя в день празника його патрона приписав Юрієві Львовичу. Див.: Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1993. – Т. 3. – С. 138, 522; Т. 4. – С. 22-28, 437, 438.

⁴³ Чорний М. Діяльність домініканського ордену в Центрально-Східній Європі у XIII – I пол. XV ст. // Наукові зошити історичного факультету. – Львів, 2000. – Вип. 3. – С. 199.

⁴⁴ Бандрівський М., Лукомський Ю., Сулик Р. Нові матеріали до історії катедри св. Юра у Львові // Богословія. – Рим, 1992. – N 56. – С. 160.

⁴⁵ Крип’якевич І. Середньовіччя... – С. 82.

⁴⁶ Dlugosz I. Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis. – Т. 1 // Opera omnia. – Cracoviae, 1869. – Т. 7. – Р. 592-593.

⁴⁷ Дибя Ю. До історико-архітектурної характеристики... – С. 98-99.

⁴⁸ Крип’якевич І. Середньовіччя... – С. 85.

⁴⁹ Дашкевич Я. Давній Львів у вірменських та вірмено-кипчатських джерелах // Україна в минулому. – Київ-Львів, 1992. – Вип. 1. – С. 8-9.

³⁶ Там само. – С. 23.

³⁷ Дибя Ю. До історико-архітектурної характеристики зображення церкви св. Юра на панорамі Львова 1618 р. Ф. Гогенберга – А. Пассаротті // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – N 410. – Архітектура. – Львів, 2000. – С. 97.

³⁸ Про виникнення такої дати детальніше йтиметься у статті: Мицько І. Чудотворні ікони в Україні // Галицька Брама. – Львів, 2001. – Ч. 1.

³⁹ Крип’якевич І. Середньовічні монастирі Галичини. Спроба каталогу // Записки ЧСВВ. – Т. 2. – С. 82.

⁴⁰ Там само. – С. 83.